

KÖK BÖRÜLER VE ARSLANLAR

Çin kaynaklarında, Kök Türk Kaganlığı 630'dan sonraki fetret devrinden çıkarken, Türklerin liderliğini üstlenen iki aileden bahsederler. Bunlardan birisi A-shih-na (Aşina) ailesidir ki; Bumın'ın dolayısıyla, İl-teriş Kagan'ın mensup olduğu kabiledir.¹ Bir diğeri de A-shih-teler (Aşite), yani ünlü devlet adamı, alim ve komutan Tunyukuk'un ailesidir.

Kök Türklerin menşei hakkındaki efsaneler anlatılırken, Çin yıllıklarında onların Hunların bir kolundan geldiği söyleniyor. Efsaneye göre, bunlar Aşina adlı bir aileden türemişlerdir. Kök Türklerin ataları düşman bir devlet tarafından top-yekûn öldürülürler. Bu katliamdan yalnızca bir çocuk kurtulur. Onun da kollarını ve bacaklarını keserek büyük bir bataklığın içine atarlar. Yeryüzünde olup-biten bu işleri Tanrı makamından seyrederken, kendi yaratmış olduğu bu kutlu ırkın yok olmasına razı olmaz. Onun için bu çocuğun yanına bir dişi kurt gönderir. Bu dişi kurt (börü), çocuğa et ve yiyecek getiriyordu. Bunlarla beslenen çocuk ölümden kurtulur. Biraz büyüyen çocuk, kurtla birleşir ve kurt ondan gebe kalır. Etrafta kurt gibi yaşayan bir çocuğun olduğunu duyanlar, onu öldürmeye geldikleri zaman, kurt Tanrı'dan gelen buyruğu dinleyerek, çocukla birlikte yaşadıkları göl kıyısının kuzeyinde bulunan bir dağa kaçar. Bu dağın içerisinde çok büyük bir mağara vardır. Börü çocuğa yol göstererek mağaraya girer. Burası o kadar güzel bir yerdi ki, Tanrı bu Türk çocuğunu adeta cennetin dünyadaki bir eşi olan mağaraya özellikle getirmişti. Onun burada çoğalmasını, güçlenmesini ve yeniden kendi adaletini uygulamasını istiyordu. Börü burada on erkek çocuk doğurdu. Bu on çocuk büyüyünce, bu dağı binbir güçlkle geçip, on tane kız kaçırıp buraya getirdiler ve burada çoğaldılar. Bunlardan birisi kendine Aşina soy adını alarak, çadırının önünde kurt başlı bir sancak astı. Daha sonra bunların hepsinin başı oldu.² Görüleceği üzere bu efsanede dişi kurtun önemli bir rolü vardır ve Türk soyunun türeyişyle de yakından alâkalıdır.

¹ Bazı araştırmacılar Aşina adının sogçadan veya hotancadan geldiğini, manasının da "mavi" (kök) olduğunu söylüyorlarsa da (Bakınız, S.G.Klyastorniy, "Orhon Anıtlarında Türklerin Krallık Soyunun Adı", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)**, 1990, Ankara 1994, s.139), bu varsayıma şimdilik tereddütle bakmak lazımdır. Aşina'nın kurt ile alâkasını aşağı-yukarı bugün herkes kabul etmektedir. A-shih-na= Eski Türkçe-Mogolca Çinga~Şinga>Çına "kurt". Bakınız, O.Pritsak, "Kara-hanlılar", **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul 1955, s.252.

² S.Gömeç, "Ergenekun Yurdun Adı", **Meslek Hayatının 25. Yılında Prof.Dr. Abdulhaluk M.Çay Armağanı**, C. I, Ankara 1998, s.451-452; S.Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, 2. baskı, Ankara 1999, s.7. Ayrıca, S.Barutcu Özönder bir makalesinde Türklerin etnik kökeni meselesi üzerinde durmuş, kurtun mahiyetini ve önemini açıklamaya çalışmıştır. Bakınız, S.Barutcu Özönder, "Türkler Ne Zaman Bir Millet İdi?", **Kök Araştırmalar**, 1/2, Ankara 1999, s.65-89.

Kök Türk Kaganlığının fetret zamanından çıkışında yeniden gördüğümüz Aşitelerin kimliği konusunda ciddi bir araştırma yapılmamıştır. Belki buna eski çince ve yeni çince kavramların farklı olması sebep olmuştur. Çin kaynaklarında Aşitelere ait çeşitli kayıtlar karşımıza çıkmaktadır. 626 senesinde İl-Kagan'ın Çin'e taarruzu başarısızlıkla neticelenmiş ve bu savaşlarda irkin unvanını taşıyan Aşite Wu-mo-c'ho esir düşmüştü³. Yine bilindiği gibi 679 yılında A-shih-te Feng-chih ve A-shih-te Wen-fu adındaki iki Türk ileri geleni, kendilerine bağlı kabilelerle birlikte Çin'e karşı ayaklanmışlar ve Aşina soyundan Ni-shu-fu'yu başlarına geçirmişlerdi. Ancak güçlü Çin ordularının karşısında teşkilatlanamamış Türk birliklerinin mağlup olması ve Aşite Feng-chih'nin talihsiz bir şekilde esir edilmesi, büyük bir ihtimalle Çinliler tarafından Türkler arasına sokulan anlaşmazlıktan dolayı Aşina Ni-shu-fu'nun öldürülmesiyle birlikte, Çin'e karşı başlatılan bağımsızlık hareketleri bir ara kesintiye uğradıysa da; bu kez de Aşina sülalesinden Fu-nien'in, Aşite Wen-fu ile anlaşarak Çin'e saldırmaları Türkleri yeniden harekete geçirdi. Büyük bir Çin ordusu mağlup edilmesine rağmen, Çinliler tekrar Türklerin arasına ikilik sokarak, iki başbuğu birbirlerine düşman etti. Birçok Türk ileri geleni esir edildi ve Aşina Fu-nien'le birlikte Aşite Wen-fu'da dahil olmak üzere, kagan soyundan 54 kişi idam edildi.⁴ Bunların ölüm hadisesi ve milletin serzenişi Kök Türk kitabelerinde şöyle dile getirilmektedir: *Türk milleti şöyle demiş; "devlet sahibi idim, devletim şimdi hani? Kimin devleti için kazanıyorum" demiş. "Kaganlı millet idim, kaganım hani? Hangi kaganın işini-gücünü çeviriyorum" demiş. Böyle söyledikten sonra Çin imparatoruna düşman olmuşlar, ancak düşman olduktan sonra kendini tanzim ve tertip edemediğinden yine teslim olmuşlar.*⁵

Aşina ve Aşite ailesinin bu kanla sona eren hareketinden hız alan Türkler, yine bu iki ailenin önderliğinde ortaya çıkmışlardır. Onların başında bu kez Aşina Kutlug ve Aşite Yüan-chen, yani Tunyukuk vardır. O da, diğer Aşite ileri gelenleri gibi, Aşinalara yardımcı olmuş ve devlet kuran aile olarak bu sülale tarihe geçmiştir. Biz daha önceki bir çalışmamızda, Tunyukuk'un adı meselesine kısaca değinmiştik.⁶ Tunyukuk'un adındaki "Tun" veya "Ton" (Tong~Tung) büyük bir ihtimalle A-shih-te'yi ifade etmektedir. Hem Kök Türkler, hem de Uygurlar çağında Tun/Ton/Tung/Tong soyadını taşıyan kişilere sıkça tesadüf

³ J.T.Chang,, **T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler**, Doktora Tezi, Taipei 1968, s.42. 725 yılında Çin imparatoru ülkesinin doğu kesimlerinde bir gezi yapmayı planlıyordu, fakat bunu fırsat bilen Türklerin de ülkesini istila edeceğinden korkuyordu. Bu maksatla bir elçisini Kök Türk ülkesine gönderdi. Büyük bir ihtimalle ilteber unvanını taşıyan bir Aşite beyi Çin imparatorunun maiyetinde olarak doğu gezisine katıldı. Bakınız, M.T.Liu, **Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken** (T'u-Küe), Cilt I, Wiesbaden 1958, s.176-177

⁴ Gömeç, **a.g.e.**, s.39-40.

⁵ Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı, 9-10; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu tarafı, 8-9.

⁶ S.Gömeç, **Kök Türkçe Yazılı Metinlerin Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Değerlendirilmesi**, Doktora Tezi, Ankara 1992, s.46-47.

etmek de mümkündür⁷. Bilindiği gibi 779 senesinde, Yaglakar ailesinden Böğü Kagan'ı öldürerek Uygur tahtına çıkan Tonga Baga Tarkan da, büyük bir ihtimalle Tunyukuk'un soyundandır. Ayrıca daha sonraki yüzyıllara ait bir kitabede, Tunyukuk'un nesillerinin Uygurlara da hizmet ettiği⁸ söylenmektedir.

Görülebileceği üzere Türk Devletinin kuruluşu sırasında rol oynayan iki aile Aşinalar ve Aşiteler daima birbirlerine yardımcı olmuşlardır. Aşinalar kadar Aşiteler de devletin yönetiminde söz hakkına sahip oldukları halde, 8. yüzyıla kadar hiçbir zaman kagan biz olalım diyerek ortaya çıkmamışlardır. Bu sayede devlet her vakit güçlü olmuş ve devletin başındakiler en az kendileri kadar kudretli bir aileden destek aldıkları için girdikleri her işte arkalarını güvende hissetmişlerdir. 8. yüzyılın ilk çeyreğinde (716), bilindiği üzere Kök Türk ülkesinde bir kagan değişikliği söz konusudur. Meşhur Kapgan Kagan, Bayırku seferinden dönerken bir suikaste uğramış ve öldürülmüştü. Onun yerine geçme konusunda yeğenleri Bilge ve Köl Tigin ile oğlu İni İl Kagan arasında kıyasıya bir mücadele oldu. Neticede bu iktidar savaşını Köl Tigin'in sayesinde Bilge kazandı ise de, bu sırada devlete karşı birtakım Türk ailelerinin de isyan ettikleri görülmektedir. Çin kaynaklarının bildirdiğine göre, bu baş kaldıran aileler arasında A-si-lan (Arslan) kabilesi de vardır⁹.

Şimdi eski kaynakların ışığı altında, arslanların Türk tarihinde ve kültüründeki önemi üzerinde duracağız. Malûm olduğu gibi, Nuh Tufanı ve Nuh'un çocuklarından dünyaya yayılma hikayeleri hemen hemen her toplumun inançlarına yer etmiştir. Tufan'dan sonra, Nuh'un oğlu Yafes'e de Turan denilen Türk toprakları düşer ki, efsanelerde Türkler bu Yafes'e bağlanır. Bize göre, Oguz Kagan Destanı'nın bir değişik varyantı da, 17. yüzyılda eserini yazmış olan (1662-1663) İmamî'nin Han-nâme adlı kitabında anlatılmaktadır. İşte bu Han-nâme'de, Turan ülkesinde Yafes'in çocuklarının çoğaldığı, onun bir şehir kurarak, adına da Tohmaş (belki Tokmak?) dediği zikrediliyor. Yafes'in payitahtı bu şehirdir. Yafes'in bir de oğlu var, adı Maruh¹⁰ ve lâkabı Türk; çünkü Türkçeyi ilk ortaya çıkaran bu kişidir ve bundan dolayı kendisine Türk diyorlar. Yafes'in çocuklarının hepsi arslan ve kurt gibidir. Arslan padişahlara, kurt da nökerlere (beylere) derler. Arslanlar hep hanlar ve sultanlar, kurtlar ise

⁷ Aynı zamanda bu adın Tonga ile de irtibatlı olabileceğini gözden ırak tutmamak gerekir. Kaşgarlı Mahmut, "Tonga" kelimesi hususunda "kaplan cinsinden bir hayvandır. Çok kere kişi adı olarak kullanılır. Tonga Han, Tonga Tigin denir. Türklerin büyük hakani Afrasyab'ın asıl Türk adı Tonga Alp Er'dir" der. Bakınız, Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk**, C. III, Çev. B.Atalay, Ankara 1988, s.368.

⁸ B.Ögel, **Sino-Turcica**, Taipei 1964, s.30-35.

⁹ Liu, **a.g.e.**, s.171, 275; S.Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, 2. baskı, Ankara 2000, s.65-66.

¹⁰ B.Ögel, bu adın sanskritçeden İran mitolojisine girdiğini söylüyor. Bakınız, B.Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara 1971, s.381.

hep Özbekler ve serseriler olur.¹¹ Bununla beraber, İmamî kendisi de bir Özbek olmasına rağmen neden böyle bir açıklamada bulundu, pek anlaşılır gibi değildir.

Daha sonra İmamî, Oguz Han'ın savaşları bahsine gelmektedir. Onun komutanlarından birinin adı Ulug Arslan'dır ki, çok güçlü ve akıllı bir insandır. Pekçok savaştan önce, düşmanlarla birebir vuruşmalarda o yer almıştır. Hazar hanına karşı olan yürüyüş sırasında, Ulug Arslan, Hazar Han'ı yakalıyor ve Oguz'a getiriyor. Oguz, Hazar'a çok kızdığı için bir kılıç darbesiyle, başını gövdesinden ayırıyor. Oguz Han'ın beşinci seferinde de Ulug Arslan karşımıza çıkmaktadır. Teke tek döğüşlerde Tibet Han, Türk yiğitlerini birer birer alt ediyor. Sonra Ulug Arslan, Oguz Han'ın yanına gelerek; "yarın meydana gireyim, Tibet Han'la teke tek döğüşeyim, sere-serpe savaşayım, baş kaldıranların başlarını taşlara vurayım, meydanda böyle bahadırılık görülmüş olmasın. Ben nökerim, benim ortaya çıkıp da padişah yanında laf söylemem uygun ve doğru olmaz. Eğer izin verirsen ve gücüm yeterse Tibet Han'ı, Hazar Han gibi getireyim. Eğer buna muvaffak olamazsam, meydanda başını keseyim, başka erlere ibret olsun ve böyle baş kaldırmassınlar" diyor. Oguz Han, Ulug Arslan'a; "eğer gücün yeterse onu bana getir de elini, ayağını bağlayayım. Öğüdümü tutup, tövbe ederse aman vereyim, öğüdümü tutmaz ve sözümü kabul etmezse kılıçla başını keseyim" diyor ve ertesi gün Ulug Arslan ile Tibet hanı erlik meydanında karşı karşıya geliyorlar. Üçgün üç gece süren bir mücadelenin sonunda Ulug Arslan dağ parçası gibi ayağa kalkıyor, hançerini çalıyor ve Tibet hanı cansız yere düşüyor.¹²

Ulug Arslan'ın faaliyetleri Oguz Han'ın oğlu Ulug Han çağında da devam etmektedir. Bu sırada Özbekler de Türk birliğine dahil oluyorlar, fakat İmamî anlayamadığımız bir şekilde veya zamanın şartlarına uyararak Oguz Kagan Destanı'nı değiştirmiş olduğundan Türkmenleri düşman gösteriyor¹³ ve Türkmenlerle olan savaşlardan bahsediyor. Bu savaşlardan birinde yine teke tek kavgada Ulug Arslan'ın başarılarından söz edilmektedir.¹⁴ Bir defasında da Ulug Arslan, Türk illerindeki mücadelelerinde, herkesi öldüren Kıpçak Han'la vuruşuyor. Onu da yakalayıp hanının karşısına diyor. Ulug Han buna nasihatla bulunuyor: "Sen benim kardeşimsin, babam Oguz Han'ın oğlusun" diyor.¹⁵

¹¹ O.Ş.Gökyay, "Han-nâme", **Necati Lugal Armağanı**, Ankara 1968, s.286.

¹² Gökyay, **a.g.m.**, s.287-290.

¹³ Malûm olduğu üzere 17. yüzyılda Türkmenler ile Özbekler arasında çok kanlı savaşlar cereyan etmiştir. Ebu'l-gazi Bahadır Han tarafından yapılan Türkmen katliamları halâ meşhurdur. Bakınız, S.Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara 1999, s.184-185.

¹⁴ Gökyay, **a.g.m.**, s.292.

¹⁵ Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın 17. asırda, Türkmenlerin elinde bulunan Oguz-nâmelere dayanarak yazdığı Şecere-i Terakime'de; "Oguz Kagan, İt-Barak Han ile yaptığı ilk savaşta

Ulug Han'dan sonra, kardeşi Toktamış ve ardından onun oğlu Bekitmiş¹⁶ Han tahta çıkıyor. Onun zamanında bir tufan oluyor. Ulug Arslan ile Bekitmiş Han, bakıyorlar her taraf darma-dağınık. Bir gece Bekitmiş Han, bir ejderhaya yakalanıyor. Ejderha onu yutarken, Ulug Arslan kılıcını çekip, ejderhanının başına indirerek, Bekitmiş'i kurtarmak istiyor, fakat ejderha ile Bekitmiş Han da ölüyor. Olup-biteni halk anlatan Ulug Arslan'ı halk kendine baş yapıyor. Ancak Bekitmiş'in oğlu Telim biraz büyüdükten sonra, yeniden ülkenin idaresini üstleniyor. Bu sırada Ulug Arslan ile Telim'in arası açılmış olsa gerek ki, o ata topraklarından uzaklaşıyor. Fakat onun arslan bahadırılığını herkes biliyor. Oguz Han'dan sonra, Ulug Han ve Toktamış zamanlarında iyi işler görmüştür. Yaşı bini geçen bu aksakal artık yaşlanmıştır. Tanrı ona da bir oğul veriyor. Yedi günlük olunca bütün bilginlerin ve aksakalların katıldığı bir kengeşte oğlan'a Ejder-i Arslan adı konuyor.¹⁷

Biz efsanedeki Ulug Arslan ile tarihteki Tunyukuk'un birbirlerine çok benzediklerini sanıyoruz. Her ikisi de; hem tarihî kaynakları, hem de efsaneleri karşılaştırdığımızda iyi birer asker, devlet ve millete yol gösteren akıllı birer danışmandırlar. Tunyukuk'un üç hükümdara hizmet etmesi gibi, Ulug Arslan'ın da birkaç Türk kaganının emrinde bulunması enteresan bir noktadır. Ancak burada dikkati çeken bir husus da, Ulug Arslan'ın hükümdarlık sevdasında olmamasıdır. İmamî, Han-nâme'nin başında herne kadar arslanları han sınıfına koyuyor, kurtları da bey addediyorsa da, efsanedeki durum biraz terslik arz etmektedir. Çünkü Ulug Arslan ve onun oğlu Ejder-i Arslan, her zaman devlet hiyerarşisinde ikinci derecede gözükmemektedir.

Tabi ki arslan motifi Türk destanlarında sadece bununla da sınırlı değildir. Şecere-i Terakime'de; Bugra Han-oglu Kuzı-Tigin'in oğlu Arslan adını taşımaktadır ve 70 yıl hanlık yaptıktan sonra ölmüştür. Yine Ebu'l-gazi adı geçen eserinde, Yogurmuş-oglu Togrıl'ın 20 yıllık hanlığından sonra, Yogurmuş'ın küçük oğlu Arslan Korkut Beg'in han olduğunu ve 10 yıl idarede bulunduğunu söylüyor¹⁸. Bize göre, Ebu'l-gazi'nin anlattığı bu dönem, Selçuklu Kınık boyunun hakimiyette kaldığı devirdir ki, yine kaynakların belirttiğine göre, 1040'taki Dandanakan Savaşının başında, yakalarında bazı "arslan"

mağlup olunca, iki büyük ırmağın yanına geldi. Burada konakladığı sırada, kocası savaşlarda ölen kadınlardan biri hamile olduğu için sancılandı. Doğum yapacak ev yoktu. Çürük bir ağaç içerisinde çocuğunu dünyaya getirdi. Bunu kagana bildirdiler. Oguz onun babasının kendi gözü önünde öldüğünü bildiğinden, kendi çocukları gibi gördü. Bu oğlan ağaç içerisinde doğmuş olduğu için de adını Kıpçak koydular" demektedir.

¹⁶ Bu adı O.Ş.Gökyay, Bektemiş olarak okumasına karşılık, B.Ögel Bekitmiş şeklinde okunması gerektiğine işaret etmektedir. Bakınız, Ögel, **a.g.e.**, s.398.

¹⁷ Gökyay, **a.g.m.**, s.296-302.

¹⁸ Ebu'l-gazi Bahadır Han, **Şecere-i Terakime**, Haz. M.Ergin, İstanbul (tarihsiz), s.71-73.

amblemi bulunan askerler, Gazneli ordusunu bırakarak, Selçuklu saflarına katılmışlardı¹⁹.

Kırgız Türklerinin Er Manas'ı da, Talas boyunun arslanına benzetilir²⁰. Dede Korkut hikayelerinde ise; Basat “dururken, kalkarken yerim senin gibi değil, gündüz ve aydınlıktır. Karanlık gecede yolumu şaşırırsam, ümidim Allah'dadır! Büyük bayrağımızı taşıyan hanımız, Bayındır Han'dır. Savaş gününde önden tezip giden alpımız, Ulaş-oglu Salur Kazan'dır Atamın adını sorarsan Kaba-ağaçtır²¹. Anamın adı nedir dersen, Kagan Arslan'dır. Benim adımlı sorarsan Oruz-oglu Basat'tır” diyor²². Fakat burada ilginç olan nokta, Basat'ın anasının adını Kagan Arslan olarak belirtmesidir. Biliyoruz ki Alp-Arslan'ın kız kardeşinin adı da Arslan Hatun'dur²³. Demek ki, arslan unvanını kadınlar da taşıyabilmekteler.

Ayrıca birtakım maddi kültür unsurları biçiminde de karşımıza arslan motifi çıkmaktadır. Büyük bir ihtimalle 8. veya 9. yüzyıldan kalma mezar kitabelerinde de arslan adını görmemiz mümkündür. Mesela Kızıl-Çıra II Yazıtı²⁴, 7. satırda “Arslan Külüg Tirig-oglu Külüg Togan”ın adına rastlıyoruz. Hun dönemine ait Pazırık mezarlarında yarı arslan, yarı boga motifleri görülür²⁵. Bununla beraber arslan ve Türkçe “Arslanlık Örgin” denilen arslanlı taht gibi motiflerin İç Asya'ya Hunlar ve Tabgaçların Budizmi kabulüyle girdiği söyleniyorsa da; biz bu görüşe şimdilik katılmıyoruz. Buna karşılık Asya'da “tonga” ya da “bars”ın olduğu belirtiliyor. Budizmin tesiriyle Kök Türk Kagan soyundan Taspar (Tapar) Kagan'ın da bu arslan unvanını kullandığına işaret ediliyor²⁶. Türk kültür tarihçisi E.Esin bu iddiasına ilave olarak, daha sonra Türk hükümdarlarına mahsus, yaygın bir ad veya unvan olmuştur, demektedir. Mogolistan'daki Şivet-Ulan harabelerinde insan heykelleri ve geyik tasvirli bir taş, dört arslan ve dört koç heykelinin bulunduğunu da biliyoruz. Arslan heykellerinin sol ayaklarındaki tamgalar, Kök Türk kagan sülalesinin tamgasıdır. Ordu-Balık adlı Uygur başkenti kalıntılarında da epey sayıda arslan heykeli ortaya çıktı. Bunlar Hun ve Tabgaç arslanlarından daha gerçekçiydi.

¹⁹ S.G.Agacanov, **Oğuzlar**, Çev. E.Necf-A.Annaberdiyev, 2. baskı, İstanbul 2003, s.306.

²⁰ Ögel, **a.g.e.**, s.304.

²¹ Buradaki Kaba-ağaç sözünden “Kıpçak” a bir gönderme olduğunu sezinlemekteyiz.

²² Ögel, **a.g.e.**, s.89.

²³ A.Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, 4. baskı, İstanbul 1982, s.40.

²⁴ Kızıl-Çıra II Yazıtı: 1916'da Adrianov tarafından Bayan-Köl ırmağı kıyısındaki Kızıl-Çıra mıntıkasında keşfedildi. Altı satır olan bu yazıtı da Malov ilim alemine tanıtmıştır. Bu yazıt için bakınız, S.E.Malov, **Yeniseyskaya Pismennosti Tyurkov**, Moskva-Leningrad 1952, s.79-81.

²⁵ S.I.Rudenko, **Frozen Tombs of Siberia**, Berkeley 1970, s.235.

²⁶ L.N.Gumilev, **Drevniye Tyurki**, Moskva 1967, s.82.

Tuva'da, Ulug-Kem kıyısında bulunan arslan başlı bir insan tasvir eden mezar heykeli²⁷, arslan an'anesinin izlerini taşır.

İslam tarihçilerine göre de, arslan Türk ikliminin hayvanıdır. 576'da İstemi Yabgu'yu ziyaret eden Bizans elçisi Zemerkhos, İstemi'nin altın tahtının dört arslan kaidenin üzerine yerleştirildiğinden bahsediyordu. Türgiş paralarında da arslan ongunu görüldüğü gibi, Mısır Türk hükümdarı Bay-bars'ın arması da arslandı. Bu sultan inşa ettirdiği köprüünün üzerine taştan yontulmuş arslan heykelleri koydurmuştu. Bundan dolayı köprüünün adı da "Arslan Köprüsü" idi. Türkistan, Hazar'ın batısı ve Avrupa'daki Türklere ait arkeolojik malzemelerle, İslam kaynaklarını da incelediğimizde, özellikle Batı Türklerinin sembolünün "arslan" olduğu görülecektir²⁸.

Şimdi gelelim arslan unvanlı diğer tarihî şahsiyetlere: Kök Türklerin batıdaki kardeşleri durumunda olan On-Ok grupları Issık-Köl'ün doğusundan Kafkaslara kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşıyorlardı. Bu bölgenin idaresi zaman zaman On-Okların içerisinde çıkan değişik kabileler tarafından idare olunmuştur. Muhtemelen 8. yüzyılda Türgiş ağırlıklı Türkistan bölgesinin Buhara hakimi Tug-Şad, 726 yılında kardeşi Arslan Han'ı Çin'e elçi olarak göndermişti²⁹. 739'da ise Fergana beyi olarak Arslan Tarkan adında biri anılıyor ki, Kara-Hanlıların cedlerinden olduğu kabul edilir³⁰. Bundan başka 8. yüzyılın 40'lı yıllarında bilindiği üzere Uygurların Kök Türkler ile kıyasıya bir mücadelesi olmuştur. 743 senesinde Kök Türk Kaganlığının başına Ozmuş Tigin geçince, Uygur lideri Kutlug Bilge'nin oğlu ünlü Moyun-Çor onun üzerine yürüyerek ele geçirdi ve ortadan kaldırdı. Onun arkasından muhtemelen 745'te Peymey Tigin han olmuş, fakat bu kez de Kutlug Bilge ile kardeşi Arslan İrkin (A-si-lan Hsien-chin) Peymey Kagan'ı öldürüp, başını Çin'e yollamışlardı³¹. Mani metinlerinde, 766 yılında Talas bölgesinin hakimi olarak Karluk menşeli Çigil Arslan'ın adını görmekteyiz³². 10. yüzyılın sonlarına doğru Turfan

²⁷ Esin, **a.g.e.**, s.93; E.Esin, "M.V.-VII nci Asırlardan Tarihi ve Arkeolojik Malzeme Işığında Taspar Kagan'ın (M. 572-81) Kültür Çevresi". Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr.İ.Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, Ankara 1985, 239; E.Esin, "İlteriş Kagan'ın Mezarı Sanılan Şivet-Ulan Külliyesi", **9. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C. 2, Ankara 1988, s.570-571.

²⁸ İbn Bibi, **El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Alaiye**, Çev. M.Öztürk, C. II, Ankara 1996, s.154; G.Feher, "Türko-Bulgar, Macar ve Bunlara Akraha Olan Milletlerin Kültürü", **II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, İstanbul 1943, s.297, 307; Esin, **a.g.e.**, s.140; E.Buharalı, "İslam Kaynaklarındaki Türklerin Nesebi İle Alâkalı Bilgilerin Göktürk Türeyiş Efsaneleri İle İrtibatlandırılması", **Türk Kültürü**, 31/357, Ankara 1993, s.30.

²⁹ E.Chavannes, **Documents sur les Tou-kiue [Turcs] Occidentaux**, Paris 1903, s.1388.

³⁰ E.Esin, "Farhar-ı Halluh (Karluk Budist Sanatı)", **Türkiyat Mecmuası**, C. 18, İstanbul 1976, s.89, 93; Z.V.Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3. baskı, İstanbul 1981, s.431.

³¹ Gömeç, **Uygur Türkleri...**, s.23; Chang, **a.g.t.**, s.205).

³² Esin, **a.g.e.**, s.138.

Uygurlarına giden Çin elçisi Wang Yen-te'nin hatıralarında 981'de, Turfan Uygurlarının başında Arslan Han unvanını taşıyan bir hükümdar zikrediliyor³³. Bununla birlikte, herhalde 11. asırda Kaşgarlı Mahmud'un Müslüman Türklerle, Müslüman olmayan Türkler arasında geçen bir savaşta yer alan Bekeç Arslan Tigin adında bir Türk beyinden de bahsettiğini hatırlamakta fayda vardır³⁴. Ayrıca tasavvuf hayatımızda da Arslan adını taşıyan bir dervişin çok büyük ehemmiyeti bulunmaktadır. Türk menkıbelerine göre, Oguz Han'ın payitahtı olan Yesi'de (Türkistan) bir tarikat kuran Ahmed Yesevî'nin bir tasavvuf şeyhi olan hocasının adı da Arslan Baba'dır (Arslan Bab/Arıstan Bab)³⁵.

Yeri gelmişken Türk tarihinin bir meselesinden daha bahsetmek gerekir. Orkun Yazıtlarından biri olan Tunyukuk kitabesinde, Oguzların başına 686 senesinde Baz Kagan adında birinin geçtiği öğrenilir ve dolayısıyla kitabenin ilgili yerlerinde bir "Türk Sir Bodun" deyimini geçer³⁶. Yalnızca Tunyukuk yazıtında geçen Türk Sir Bodun deyimindeki *Sirin* Türkçe bir kelime olmadığı, P.Aalto'ya göre sogdça "iyi, güzel" manasına gelen³⁷ *Sir*'in, On-Oklara da delalet ettiği söylenmekle³⁸ beraber, orta farsçada *Sir*'in "arслан" manasına geldiği³⁹ ve kelimenin etimolojisinin Özbek Türkçesi ve Tacikçede yaşayan *Sir-ob*, "bol su" kelimesiyle alâkalı olabileceği⁴⁰ söylenmiştir. Buna karşılık, B.Ögel: "Türk Sir Bodun herhalde, devletin temelini teşkil eden Türkler için söylenen bir deyim olsa gerekti. Türk Sir Bodun deyimini, özellikle vezir Tunyukuk'un yazıtında geçer. Fakat *Sir* sözünün anlamı, şimdiye kadar anlaşılmış ve açıklanabilmiş değildir. Kitabımızın her yerinde bu deyim *Birleşik Türk Milleti* şeklinde açıkladık. Önemli Türk boylarından biri olan Tarduş Türklerine de, zaman zaman *Sir-Tarduş* adı veriliyordu. Tarduşlar da 630 senesinden sonra bir kaganlık kurmuş Türk boylarından biri idiler. Onların bu kaganlıklarının başkenti de Ötüken idi. Tarduşlar da zaman zaman diğer Türk

³³ J.R.Hamilton, *Les Ouighours. A L'epoque des Cinq Dynasties*, Paris 1955, s.143; Ö.İzgi, "Kao-Ch'ang Uygurları Hakkında", *İÜEF. Tarih Dergisi*, Ord.Prof. İ.H.Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, Sayı 32, İstanbul 1979, s.7; Togan, *a.g.e.*, s.99; Ö.İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara 1989, s.39.

³⁴ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügat-it-Türk*, C. IV, Haz. B.Atalay, Ankara 1985, s.53.

³⁵ W.Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Haz. F.Köprülü, 6. baskı, Ankara 1984, s.188.

³⁶ Bakımız, *Tunyukuk Yazıtı*, I. Taş, Güney tarafı, 2-5: *Oguz Begi; Çinlilere doğru Kunu Sengün adlı elçisini, Kitanlara doğru Tongra Esemi göndererek, şöyle demiştir: "Azıcık Türk milleti yürüyormuş, kaganı yiğit, aygucısı (icracı müşavir) bilge imiş. O ikisi var olduğu müddetçe Çin'i ve Oguz'u da öldürecektir. Çin güneyden, Kitan doğudan, ben kuzeyden hücum edeyim. Türk Sir Bodun ülkesinde hiç (kalkınmasın). Mümkünse onu yok edelim"*

³⁷ S.G.Clauson-E.Tryjarski, "The Inscription at Ikhe Khushotu", *Rocznik Orientalistyczny*, 34/1, Warszawa 1971, s.19.

³⁸ B.Spuler, "Geschichte Mittelasiens seit dem Auftreten der Türken", *Handbuch der Orientalistik*, V/V, Leiden/Köln 1966, s.129.

³⁹ A.von Gabain, "Von Ötüken Nach Idiqt-Şehri Studie zur Akkulturation der Alt-Türken", *Acta Orientalia*, Tom. 35/1-3, Budapest 1982, s.190.

⁴⁰ S.G.Klyaştorıny, "Sir-Darya", *Central Asiatic Journal*, Vol. 6, Wiesbaden 1961, s.26.

boylarını kendilerine katmışlardı. Bu sebeple, Sir-Tarduş adının, *Birleşik Tarduşlar* anlamına geleceği de düşünülebilir”⁴¹ demiştir. B.Ögel’in açıklamaları mantıklı görünmekle birlikte, Sir kelimesinin yukarıda belirtildiği gibi, arslan manasına da gelebileceğini göz-ardı edemeyiz.

Yine B.Ögel’e göre, Türklerin İslamiyete girmesi ve Uygurların büyük bir hanlık kurmaları üzerine arslan motifi kendini göstermeğe başlar⁴². Belki bunun en bariz örneğini Kara-Hanlı hükümdarlarının unvanlarında görebiliriz. Kara-Hanlı hükümdarlarının kullandığı başlıca iki unvan vardır. Bunlardan biri Arslan, diğeri de Bugra’dır. Doğu kısmının hakimi olan büyük kagan, Arslan Kara Hakan unvanını taşıyordu; batı tarafının idarecisi de yabgu durumunda idi ve Bugra Kara Hakan diye adlandırılıyordu. Her iki hayvan ismi Arslan ve Bugra aslında Karluk ittifakına dahil büyük grupların ongunuydu. Çigillerdeki arslan ve Yagmalarındaki ise bugraydı. Şad yerine de Kara-Hanlılar “İllig Han” deyimini kullanmışlardır⁴³. Bu eski Türk devletinin adeta 10. yüzyılda, bir Müslüman Türk sülalesinde tezahür etmiş şekliinden başka bir şey değildir. Kara-Hanlıların arslan unvanını kullanmalarının belki de bir sebebi, onların Türgiş-Karluk bakiyeleri olmalarındandır. Bilindiği üzere Karluklar 766’da çöken Türgiş iktidarının yerine Balasagun, Talas havalisine yerleşmek suretiyle Kök Türk Kaganlığının batı sahasında hakimiyet tesis etmişlerdi. Bu Karlukların başında Arslan İl-Tirgüg adında bir beg bulunuyordu⁴⁴. Herhalde Türgiş ve Karluklardan sirayet eden bu gelenek Kara-Hanlılar ile beraber Selçuklulara da intikal etti. Mesela 1007 yılında Selçuk Beg ölünce, yerine Arslan Yabgu geçmişti. Onun gerçekte adı İsrail olarak bilinir⁴⁵. Arslan Yabgu suretiyle şu sonucu da çıkarmak mümkündür. Eski Türk devlet teşkilatında yukarıda belirttiğimiz üzere kagandan sonra yabgular ve şadlar geliyordu. Kök Türk ve Uygur çağında yabgular batıdaki Tarduş boylarına, ilk şad da doğudaki Tölöslere tayin ediliyorlardı⁴⁶. Dolayısıyla hem Kara-Hanlılarda, hem de Selçuklularda arslan unvanlı kişilerin yabgu oldukları ortadadır. Ancak belirli bir zamandan sonra yabgu kelimesi anlam kaybetmiştir. Başlangıçta hükümdardan sonra ikinci dereceyi alan yabgu, büyük bir ihtimalle 8. yüzyıldan sonra, özellikle batıda han manasına da kullanılmıştır. Bunun gibi Selçuklu sülalesinde arslan unvanlı hükümdarlara çok sıkça tesadüf edebiliriz. Selçukluların bu yöneticilerinin adlarını saymaya gerek duymuyoruz.

⁴¹ B.Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara 1982, s.27. Ayrıca bakınız, O.N.Tuna, “Bazı İmlâ Gelenekleri, Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtlarında Geçen Birkaç Açıklama”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Ankara 1957, s.64.

⁴² Ögel, *Türk Mitolojisi*, s.45.

⁴³ İ.Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 2. baskı, Ankara 1983, s.343; Pritsak, *a.g.m.*, s.253.

⁴⁴ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.138.

⁴⁵ M.A.Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 2. baskı, Ankara 1982, s.30; İ.Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992, s.8.

⁴⁶ S.Gömeç, “Türklerde İdari Yapının Hususiyetleri”, *Gök*, 2/13, Ankara 1996, s.10-11.

1103'te Ruslarla yaptıkları savaşta ölen Kuman-Kıpçak komutanlarından birisi de Arslan-Apa adını taşıyordu. Mogol istilası başladığı sırada, merkezi İli Nehrinin doğu taraflarında bulunan Karlukların liderinin unvanı Arslan Han idi. O, Uygur İdi-Kut'u Barçuk ile beraber Çingiz Han'ın hakimiyetini tanımıştı ve ilginçtir ki, Mogollar da emirleri altındaki beylere arslan başlı payzalar (bir nev'i berat) veriyorlardı⁴⁷.

Netice olarak, Türk kültüründe ve tarihinde arslan için şunları söyleyebiliriz. Gerçekten tarihî kaynaklardan öğrendiğimize göre, arslanın bizim kültürümüzde yeri son derece büyüktür. Çünkü onun izlerini milattan önceki çağlardan itibaren takip edebiliyoruz. Biz öyle sanıyoruz ki, 5. yüzyıldan sonra Türk toplulukları pekçok sınıflandırmaya tabi tutuldukları gibi (Tölös-Tarduş/Tulu-Nuşipi vs), bir de arslanlar ve börüler diye adlandırıldılar. Doğu Türkleri kendilerini börüler, batı Türkleri de arslanlar olarak andılar ve doğuda Kök Türk Kaganlığı yıkıldıktan sonra ortaya çıkan Türgiş, Karluk, Kara-Hanlı, Gazneli, Selçuklu gibi Türk sülaleleri buna bağlı olarak arslan motifini ön plana çıkardılar ve bunun yaygınlaşmasına aracı oldular.

“Kök Börüler ve Arslanlar”, **Göktürk Devleti'nin 1450. Kuruluş Yıldönümü**, Sempozyum Bildirileri, Ankara 2001

⁴⁷ L.Rasonyi, **Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler**, Haz. Ş.K.Seferoğlu- A.Müderrişoğlu, Ankara 1983, 31; Kafesoğlu, **Türk Milli...**, s.140; S.Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, 2. baskı, Ankara 2000, s.69; M.D'ohsson, **Moğol Tarihi**, Haz. E.Kalan-Q.Şükürov, İstanbul 2006, s.224.